
**OD ORGANSKIH
ZAKONODAVACA DO
ORGANICISTIČKIH
TUMAČA:
INTELEKTUALCI
U JUGOSLAVIJI I
POSTJUGOSLOVEN-
SKIM DRŽAVAMA ***

SINIŠA MALEŠEVIĆ

S engleskog prevela Slavica Miletić

Kada posmatramo jugoslovenske intelektuale pre i posle komunizma, odmah primećujemo upadljiv paradoks – dok su drugi delovi komunističkog sveta imali dobro poznate i ugledne disidente, u komunističkoj Jugoslaviji bilo ih je samo nekoliko. Dok su posle kraha komunističkog poretka disidenti u zemljama Istočne Evrope prestajali to da budu i postajali profesionalni političari ili su se vraćali ranijim akademskim ili umetničkim profesijama, u novim postjugoslovenskim državama došlo je do proliferacije prvih disidenata u pravom smislu te reči. Sama ta činjenica pokazuje da je jugoslovensko društvo bilo po mnogo čemu jedinstveno u komunističkom svetu i da je njegova nagla i surova dezintegracija pre svega proistekla iz njegove unutrašnje društvene, političke i kulturne organizacije i strukture, a tek potom iz globalnih geopolitičkih promena koje je izazvao kolaps komunističkog poretka u celom svetu. Međutim, jedinstvenost nije sprečila jugoslovensko društvo da postavlja iste ideološke ciljeve kao i ostali delovi komunističkog sveta. Naprotiv, jedan od glavnih argumenata ovog teksta je sledeći: upravo zbog toga što je shvatila marksizam ozbiljnije nego ostale komunističke zemlje, Jugoslavija je stvorila preduslove za dramatičan i krvav raspad. Ipak, ovaj tekst neće se direktno baviti strukturnim razlozima koji stoje iza dezintegracije komunističke Jugoslavije, već samo malim segmentom jugoslovenske tragedije – profilom jugoslovenske inteligencije.¹ Cilj nam je da analiziramo ulogu i funkciju intelektualaca u komunističkom i postkomuni-

*Ovaj tekst je prvi put objavljen u *Government and Opposition*, sv. 37, br. 1, zima 2002, str. 55-75.

¹ Svoje tumačenje propasti komunističke Jugoslavije opširno sam izložio u S. Malešević, "Ethnicity and Federalism in Com-

stičkom periodu da bismo odgovorili na sledeća dva pitanja: zašto Jugoslavija nije imala prave disidente i zašto je velika većina jugoslovenskih marksistički orijentisanih intelektualaca iznenada prigrlila etnonacionalizam? Kao što ćemo videti, ta dva pitanja su tesno povezana.

Ovaj tekst je podeljen na tri dela. U prvom delu prikazujem i upoređujem dve vodeće sociološke teorije o intelektualcima, Baumanovu i Gramšijevu; njihove koncepte ću kasnije kritički preispitati da bih stvorio osnovu za svoju argumentaciju. Drugi deo teksta bavi se Gramšijevom tipologijom organske i tradicionalne inteligencije i Baumanovom razlikom između tumača i zakonodavaca, s ciljem da otkrije i proceni profile jugoslovenske i postjugoslovenske inteligencije. Ovde nastojim da pokažem da je Jugoslaviji nedostajala kategorija tradicionalnih intelektualaca (bilo zakonodavaca ili tumača) i da je dominantan tip jugoslovenskog intelektualca bio organski zakonodavac. Zbog toga je postjugoslovenskim državama svojstven i nedostatak tradicionalne inteligencije i da su u ranom postkomunističkom periodu, zapravo, bivši organski zakonodavci postali organicistički tumači. U poslednjem delu teksta sažeto izlažem nalaze i ispitujem njihove implikacije u pogledu Baumanovih i Gramšijevih pojmova i ideja.

34

INTELEKTUALCI I DRUŠTVO: GRAMŠI I BAUMAN

Da bismo odgovorili na pitanja postavljena u uvodu, potrebno je da ukratko prikazemo dve najuticajnije sociološke teorije o intelektualcima; autor prve je Antonio Gramši, a druge Zigmunt Bauman. Po Gramšijevom mišljenju, intelektualci nisu nužno ljudi koji imaju akademske kvalifikacije niti oni koji poseduju specifične intelektualne veštine, već pre oni koji su aktivno i funkcionalno posvećeni razmišljanju o društvu. Dakle, po Gramšiju, svako je (potencijalni) mislilac, ali se intelektualac izdvaja svojom društvenom pozicijom: "Moglo bi se, dakle, reći da su svi ljudi intelektualci: ali u društvu nemaju svi ljudi funkciju intelektualca."² Po Gramšiju, termin intelektualac se odnosi samo na "neposrednu društvenu funkciju profesionalne kategorije intelektualaca".³ Intelektualac se definiše svojom aktivnom ulo-

munist Yugoslavia and its Successor States", u Y. Ghai (ur.), *Ethnicity and Autonomy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000. i u S. Malešević, *Ideology, Legitimacy and the New State: Yugoslavia, Serbia and Croatia*, London, Frank Cass, 2002.

2 A. Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*, London, Lawrence and Wishart, 1971, str. 9.

3 Ibid., str. 9.

gom u društvu. Gramši pravi razliku između dva glavna tipa intelektualaca: tradicionalnih i organskih intelektualaca.

Tradicionalni intelektualci su profesionalni intelektualci, to jest pisci, profesori, umetnici, sveštenici, prosvetni radnici ili birokrate. Njihova uloga je da stvaraju, kritički artikulišu i šire “visoku kulturu” među širom publikom u društvu. Oni su, zapravo, posrednici između države i javnosti. Prvi uticajni tradicionalni intelektualci bili su eklezijasti, koji su imali monopol na istinu u feudalnom razdoblju. S razvojem postfeudalnog društva, njihovo mesto je zauzela *noblesse de robe*, to jest upravljači, mislioci, naučnici i filozofi koji, kako kaže Gramši, zahvaljujući svojim “specifičnim kvalifikacijama” i “svom nenarušenom istorijskom kontinuitetu”, vide sebe kao “autonomne i nezavisne od dominantne društvene grupe”.⁴ Međutim, Gramši tvrdi da su njihova nezavisnost i autonomija fiktivne i da su njihove misli, ideje i aktivnosti uslovljene njihovim klasnim položajem. Drugim rečima, tradicionalni intelektualci nisu klasa za sebe (oni nisu, po Majnhajmovoju formulaciji, “slobodnolebdeći”),⁵ i stoga ne mogu s pravom pretendovati na političku ili klasnu neutralnost i nepristrasnost, već su oni objektivno predstavnici interesa vladajuće klase. Kako god da oni vide sami sebe, njihova strukturna pozicija, koja je uslovljena kapitalističkim načinom proizvodnje, postavlja ih u zavisanoj položaj.

35 Nasuprot njima, organski intelektualci sebe ne opažaju kao “slobodnolebdeće” i nezavisne. Oni su pojedinci koje “svaka nova klasa stvara i izgrađuje u toku svog razvoja”. Oni daju svojoj klasi “homogenost i svest o njenoj funkciji ne samo na ekonomskom već i na društvenom i političkom planu”.⁶ Ti pojedinci su, po Gramšiju, organski vezani uz određenu klasu. Oni su rođeni i socijalizovani u toj klasi i, kao takvi, izražavaju njene interese. Oni se ne obraćaju celokupnoj javnosti, kao što to čine tradicionalni intelektualci, već komuniciraju sa sopstvenom klasom. Ali organski intelektualci nisu puki ideolozi svoje klase, već njen intrinzičan sastojak. Oni su odgovorni za stvaranje – i usmeravanje – klasne svesti od postojećeg ideološkog materijala koji svaka klasa proizvodi u sebi. Organski intelektualci su u položaju da šire i socijalizuju svoju klasnu ideologiju ne samo kroz filozofiju već i u formi koja je bliža svakodnevnom životu njihove klase, to jest kroz postojeći zdrav razum, religiju i folklor. Za razliku od tradicionalnih intelektualaca, koji imaju na raspolaganju ustanovljene forme, procedure i metodološki alat za aktivnost i mišljenje, organski intelektualci mogu da oslobode sebe i svoju klasu “razvijajući kri-

4 Ibid., str. 7.

5 K. Manhajm, *Ideologija i utopija*, Beograd, Nolit, 1968.

6 Gramsci, op. cit., str. 5-6.

tičku svest o svojoj situaciji iznutra, iz sopstvenih postojećih formi mišljenja i delovanja”.⁷

Teorija Zigmunta Baumana o intelektualcima manje je usredsređena na klasnu poziciju inteligencije, a više na strukturne promene modernosti koje su se odslikale u pojavi različitih tipova intelektualaca. Međutim, Baumanova definicija intelektualca je u mnogo većoj meri voluntaristička i aktivistička nego što je to Gramšijeva. Za razliku od Gramšija koji definiše intelektualce iz ugla njihove strukturno date funkcije, Bauman vidi intelektualca kao osobu koja transcendirira parcijalnost svog zanimanja i posvećuje se nekim univerzalnim temama i problemima koji se tiču čovečanstva u celini. Intelektualci su posebno zaokupljeni pitanjem “istine, prosuđivanja, i duha vremena” i “liniju koja razdvaja 'intelektualce' od 'ne-intelektualaca' ocrtava, uvek iznova, odluka pojedinca da se pridruži posebnom obliku aktivnosti”.⁸ Iako je prevlast posebnog tipa intelektualaca voluntaristički definisana, nju i dalje uslovljavaju strukturni činioci. Međutim, umesto ekonomskih činilaca kakav je Marksov i Gramšijev oblik proizvodnje, za Baumana je središnja eksplikativna snaga kulturna promena i prelaz iz prosvetiteljske modernosti u postmodernost. Bauman tvrdi da se promena u funkciji intelektualnih i dominantnih diskurzivnih praksi može objasniti pozivanjem na dva nova razvojna toka – nastanak moderne birokratske države, koja je imala punu moć da oblikuje društvo u skladu sa jasno definisanim modelom poretka, i pojava donekle nezavisnog intelektualnog diskursa koji je trebalo da obezbedi racionalni alat za dovršenje takvog modela. Po Baumanovom mišljenju, dok su ta dva činioca dejstvovala relativno sinhronizovano u doba modernizma, prekid u njihovim ciljevima i funkcijama doveo je do današnjeg stanja postmodernosti. Ta dva perioda karakteriše i preovlađivanje različitih tipova intelektualaca. Glavni intelektualac modernosti je zakonodavac, a postmodernizmu je svojstvena pojava nove vrste intelektualca – tumača. Njihova funkcija je tesno povezana sa strukturnim uslovima njihovih razdoblja i društava. Na primer, iskustvo modernosti je, po Baumanu, “suštinski uređen totalitet”. Glavna težnja je da se predvidi tok događaja kako bi se postigla kontrola nad njim. Uspešna kontrola podrazumeva posedovanje objektivnog, činjeničnog, proverljivog, standardizovanog znanja. Intelektualac tu ima ulogu da izriče “autoritativne iskaze koji presuđuju u kontroverzama mnjenja i odabiraju ona mnjenja koja, pošto su odabrana,

36

7 R. Bellamy, "The Intellectual as Social Critic: Antonio Gramsci and Michael Walzer", u J. Jennings and A. Kemp-Welch (ur.), *Intellectuals in Politics*, London, Routledge, 1997, str. 35.

8 Z. Bauman, *Legislators and Interpreters*, Cambridge, Polity press, 1987, str. 2.

postaju ispravna i obavezujuća. Taj autoritet arbitraže je u ovom slučaju ozakonjen superiornim (objektivnim) znanjem koje je intelektualcima dostupnije nego neintelektualnom delu društva”.⁹

Moderni intelektualac opaža se kao pojedinac opremljen kognitivnim aparatom koji mu omogućuje da razlikuje istinu od neistine, prave etičke vrednosti od amoralnih, ili prikladne etičke izbore od kiča. Dakle, intelektualci modernosti su zakonodavci jer njihov položaj podrazumeva monopol na znanje i ozakonjenje (“naučno utvrđeno i dokazano”) univerzalnih vrednosti. Na taj način, smatra Bauman, moderni intelektualac ozakonjuje postojeće odnose moći.

Na drugoj strani, postmodernizmu je svojstven kolaps onoga što Lyotard¹⁰ naziva “velike metanaracije”. Tu postoje mnoštvo modela poretka i relativnost procedura, praksi, strategija, pa dakle i znanja. Ne postoji samo jedna, univerzalna istina koju je obećavao projekat prosvetiteljstva. Znanje se legitimise i vrednuje samo pozivanjem na posebne tradicije. Tu funkcija intelektualca nije da ozakoni poredak, već da javnosti u određenoj tradiciji protumači događaje i aktivnosti. Intelektualci su tumači i prevodioci različitih poredaka, a njihovo stručno znanje igra ulogu posrednika među raznim tradicijama. Dakle, ono što danas doživljavamo zapravo je prelaz iz modernosti u postmodernost i, usled toga, preokret od intelektualaca-zakonodavaca ka intelektualcima-tumačima.

37

Iako se teorije Gramšija i Baumana o intelektualcima često vide kao veoma različite, naročito zbog marksističke pozicije prvog i postmodernističke drugog, postoji mnogo sličnosti u njihovoj taksonomiji intelektualaca. Prvo, Gramšijev pojam tradicionalnog intelektualca delimično odgovara Baumanovom pojmu zakonodavca. Pripadnici tradicionalne inteligencije – akademici, sveštenici, profesori, nastavnici, filozofi i drugi profesionalni intelektualci – zaista su veoma često bili zakonodavci. Njihov cilj i funkcija bili su ne samo da posreduju između države i javnosti već i da utiču na mase i usmeravaju ih u skladu sa određenim programom. Zbog svojih “posebnih kvalifikacija” oni su nužno bili edukatori, a u Doba razuma biti edukator znači biti menadžer. Baumanovim rečima: “‘Obrazovanje’ je označavalo projekat da se formiranje ljudskog bića postavi kao puna i jedina odgovornost celog društva, a naročito njegovih zakonodavaca. Ideja obrazovanja značila je pravo i dužnost države da formira (taj pojam najbolje izražava nemačka reč *Bil-*

9 Ibid., str. 4.

10 F. Lyotard, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Manchester, Manchester University press, 1984.

dung) svoje građane i da ih vodi. Ta ideja je značila pojam i praksu društva kojim se upravlja.”¹¹

Pored toga, Baumanovi zakonodavci, baš kao i Gramšijevi tradicionalni intelektualci, zamišljeni su kao pojedinci odgovorni za ozakonjenje postojećeg poretka, zatečenog stanja i njegovih struktura moći.

Drugo, izgleda da se mogu naći i paralele između organskih intelektualaca i tumača. Najupadljivija sličnost je pojam zajedničke tradicije/zajednice. Gramši kaže da se organski i tradicionalni intelektualac razlikuju po svom socijalnom poretku. Organski intelektualac se rodio unutar posebne društveno-ekonomske i kulturne tradicije, što mu omogućuje da istinski predstavlja interese svoje socijalne grupe. Gramši smatra da se čak može proceniti koliko je određeni intelektualac integrisan u svoju socijalnu grupu: “Verovatno je moguće [...] izmeriti 'organski kvalitet' raznih intelektualnih slojeva i njihov stepen povezanosti sa fundamentalnom društvenom grupom...”¹² Tome je slično Baumanovo viđenje tumača. Za razliku od zakonodavca koji se obraća celom čovečanstvu, tumač je usredsređen na sopstvenu zajednicu. Ne postoje univerzalni standardi, univerzalne istine ili univerzalno znanje koje je nezavisno od konteksta. “Intelektualci Zapada nastoje da nađu sigurno utemeljenje za svoju profesionalnu ulogu pre u zajednici nego u univerzalnom napretku čovečanstva.”¹³

38

Međutim, iako postoji upadljiva sličnost između ta dva skupa pojmova, na koju ću se vratiti kasnije u tekstu, postoje i analitički relevantne razlike koje nam omogućuju da očuvamo i integrišemo te dve dihotomije. Najvažnija razlika je to što nisu svi tradicionalni intelektualci bili zakonodavci, niti su svi organski intelektualci bili tumači, i obrnuto. U istorijskim i geografskim okvirima ne možemo a da se ne setimo raznih mistika, kabalista ili alhemičara (na primer, Artefije, Paracelzus, Agripa, sufisti, hindu mistici) koji su izvesno bili tradicionalni intelektualci bez zakonodavnog programa. Njihova društvena funkcija je bila takva da se oni zapravo najtačnije mogu opisati kao “tradicionalni tumači”. Štaviše, istorija je zabeležila mnogo primera intelektualaca koji su bili zakonodavci po svojim ciljevima i aktivnostima, ali ih je “organski” stvorila njihova socijalna grupa i delovali su u ime svojih zajednica. Možda su najpoznatija imena među njima Hegel, Herder, Macini, Ruso, a među njih bi se mogao ubrojati i Kont. Stoga je neophodno da se te dve tipologije analitički integrišu, i da govorimo o tradicionalnim zakonodavcima i tra-

¹¹ Bauman, op. cit., str. 69.

¹² Gramsci, op. cit., str. 12.

¹³ Bauman, op. cit., str. 145.

dicionalnim tumačima, kao i o organskim zakonodavcima i organskim tumačima. Nova tipologija nam omogućuje da kritički procenjujemo to što Gramši pretpostavlja tumače zakonodavcima, a Bauman organske intelektualce tradicionalnim, i da istovremeno utvrdimo i objasnimo socijalni profil inteligencije u Jugoslaviji i državama koje su iz nje nastale.

INTELEKTUALCI U JUGOSLAVIJI I DRŽAVAMA NASLEDNICAMA

Jugoslovenski intelektualci – organski zakonodavci

Kada su preuzeli vlast 1945. godine, komunisti su nasledili nerazvijeno, poljoprivredno društvo koje je imalo krajnje skromnu akademsku infrastrukturu. Jugoslavija je imala vrlo malo univerzitetski obrazovanih ljudi i većinu njenog stanovništva činili su nepismeni ili polupismeni seljaci. Na primer, 1948. godine 67 odsto stanovništva bavilo se poljoprivredom, a čak početkom pedesetih 42 odsto stanovništva starijeg od deset godina nije imalo osnovno obrazovanje.¹⁴ Većina intelektualaca, uglavnom obrazovanih u inostranstvu, živela je u jednom od tri velika grada u kojima su se nalazila tri postojeća državna univerziteta – Beograd, Zagreb i Ljubljana. Rat i pobjeda komunističke vojske učinili su da većina nekomunističke inteligencije emigrira u inostranstvo. Preostali nekomunistički intelektualci smatrani su potencijalnim ili stvarnim “buržoaskim neprijateljima” države i nisu imali svoj glas u društvu. S druge strane, mala grupa komunističke i levo orijentisanih intelektualaca (to jest tradicionalna inteligencija) bila je disciplinovana i potpuno integrisana u aparat nove države, velikim delom u skladu s Gramšijevom preporukom da se ideološki potuče tradicionalna inteligencija.¹⁵ Stoga nova jugoslovenska država četrdesetih godina *de facto* nije imala intelektualnu klasu. Iskazano Gramšijevom terminologijom, tradicionalna inteligencija bila je ili pobeđena ili izbrisana. To je imalo višestruke posledice po društvo, od hroničnog nedostatka prosvetnih radnika na svim nivoima

14 *Jugoslavija 1945-1985: Statistički prikaz*, Beograd, Savezni zavod za statistiku, 1986, str. 12-25.

15 Gramsci, op. cit., str. 10. Neki mogu tvrditi da je Gramšijev pojam "organskog intelektualca" razvijen kao kritika klasne strukture u zapadnom kapitalizmu i da kao takav nije primenjiv u kontekstu komunističke Jugoslavije. To bi, međutim, bilo veoma usko razumevanje šireg sociološkog pojma. Kao sociološki model Gramšijev pojam je teorijski i empirijski koristan upravo zato što je kadar da transcendiraju svoje istorijsko i geografsko poreklo.

obrazovanja, do gotovo zanemarljivog broja akademskih umetnika i nepostojanja bilo kakvog nezavisnog kritičkog mišljenja o prirodi, perspektivama i razvoju novog društva.

Međutim, za manje od trideset godina nova država uspjela je da industrijalizuje, urbanizuje i modernizuje svoju privredu, i da ustanovi nove akademske i kulturne infrastrukture. Krajem sedamdesetih godina postojalo je 19 univerziteta sa isturenim fakultetima i odeljenjima u 74 grada. U periodu između 1945. i 1984. godine diplomiralo je više od milion ljudi.¹⁶ Najspektakularnije promene su se dogodile u društvenoj strukturi. Na primer, ukupni broj onih koji se bave poljoprivredom opao je sa 67 na 20 odsto,¹⁷ a broj onih koji su završili srednju školu i onih koji su stekli univerzitetsku diplomu povećao se u tom periodu sa 7 na 23 odsto, odnosno sa 0,6 na 5 odsto. Dok je 1945. godine u zemlji bilo ukupno devet doktora nauka, samo 1984. je doktoriralo hiljadu osoba.¹⁸ Kao što ove cifre jasno pokazuju, za relativno kratko vreme nova država je stvorila ne samo odgovarajuću akademsku i kulturnu infrastrukturu već i novu generaciju intelektualaca.

Šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina jugoslovensko društvo karakteriše prilično bogat akademski, književni i politički život. Kulturna i informacijska proizvodnja je impresivna. Dok je 1945. godine Jugoslavija imala samo 10 radio stanica, njihov broj se do 1984. popeo na 202; dok su godine 1948. izlazila 232 akademska i kulturna časopisa, 1984. bilo ih je 1474; dok je 1948. cirkulisalo samo 306 dnevnih listova, njihov broj je do 1984. porastao na 3063.¹⁹ Iako ih je partijski državni aparat kontrolisao, novine, časopisi, radio i TV stanice su, po prirodi stvari, omogućavali sve šire i življe rasprave i sukobljavanje gledišta novonastale inteligencije. Pošto se hvalila da je najliberalnija u komunističkom svetu, jugoslovenska država je u izvesnom stepenu zaista i dopuštala slobodnu razmenu ideja. U tom periodu pojavile su se tri široko definisane grupe intelektualaca: državna inteligencija, marksistički kritičari režima s levog krila i etnonacionalisti.²⁰ Državna

40

16 Ibid., str 115.

17 Ibid., str. 12.

18 Ibid., str. 113-116.

19 Ibid., str. 118-120.

20 Poput svake opšte tipologije, i ova može izgledati odveć gruba da bi se u nju smestile suptilne razlike između ove tri grupe, kao i između individualnih intelektualaca. Međutim, kao što je umesno primetio J. Breuilly, sve tipologije ovakvog tipa su sporne i provizorne te jedino zakonito merilo za ocenjivanje date tipologije treba da bude pitanje njene analitičke korisnosti. Vidi J. Breuilly, *Nationalism and the State*, Manchester, Manchester University Press, 1993, str. 9.

inteligencija bila je najbrojnija. Ti pojedinci redovno su radili u organima komunističke partije, u marksističkim centrima, na radničkim univerzitetima i drugim akademskim i istraživačkim institucijama koje je sponzorirala država. Neki od njih bili su vodeći ideolozi partijske doktrine, pa dakle i istaknute političke figure, kao na primer E. Kardelj, V. Bakarić ili S. Šušter. Njihov glavni zadatak bio je da artikuliraju i promoviraju zvaničnu partijsku liniju i da ozakonjuju postojeće strategije pozivajući se na Marksova i Lenjinova dela. Zbog neizbežne borbe za moć unutar partijske strukture, uloga tih tumača “svete doktrine” socijalističkog samoupravljanja bila je izuzetno važna, a njihove debate, mada suptilne, često su bile žestoke.

Jedna od najuticajnijih grupa na levom krilu bili su filozofi i sociolozi okupljeni oko časopisa *Praxis*. Praxisova škola (M. Marković, Lj. Tadić, G. Petrović, M. Kangrga i drugi) oživljavala je misao i ideje Marksovih ranih radova i, po ugledu na njih, naglašavala jedinstvo teorije i prakse i teoriju otuđenja. Taj krug intelektualaca imao je jake međunarodne veze s vodećim neomarksističkim krugovima u inostranstvu (kao što su teoretičari Frankfurtske škole, *New Left Review* i druge levičarske grupe i pojedinci) i njegovi pripadnici su sebe smatrali žestokim kritičarima postojećeg birokratskog socijalizma u Jugoslaviji. Iako je sama grupa iznutra bila šarena, svi su se zalagali za radničku kontrolu, marksistički humanizam i antinacionalizam.

41

Dok je *Praxis* obuhvatao kritičare vlade s pozicije levice, mogla se uočiti i pojava desničarske kritike strukture i strategija države. Novi desno orijentisani intelektualci bili su manje organizovani i efikasni, delom zato što se država oštro suprotstavljala njihovim idejama, a delom zbog prirode njihove aktivnosti. Većina tih intelektualaca zastupala je etnonacionalistički program. Međutim, zbog složenog etničkog mozaika u zemlji i nedavne ratne istorije uzajamnih neprijateljstava i etnički motivisanog ubijanja, “etnonacionalističko pitanje” bilo je uglavnom tabu u komunističkoj Jugoslaviji, posebno onda kad se promovisalo izvan državno-partijskih kanala. Zvanična pozicija je bila da su uvođenjem federalizma ti problemi manje-više rešeni. Zbog svega toga su brošure, časopisi i knjige koje su objavljivali ti desničarski intelektualci brzo konfiskovani i zabranjivani. Oni su često bili u kućnom pritvoru ili u zatvoru, a u isto vreme, zbog svojih sukobljenih i uzajamno isključivih ideologija (tj. rivalskih nacionalizama – hrvatskog, srpskog i drugih), nisu mogli ili nisu hteli da se organizuju na federalnom nivou. Stoga su ti intelektualci bili poznati pre svega po svojim ilegalnim publikacijama – na primer, publikacije A. Izetbegovića *Islamska deklaracija* (1970), G. Đoga *Vunena vremena* (1981), revizionističke publikacije F. Tuđmana i intervjui stranim medijima o “hrvatskom nacionalnom pitanju” ili niz knjiga V. Šešelja o Titovoj nezakonitoj vladavini – i sudskim

procesima koji su usledili po njihovom objavljivanju. Tu grupu je vlast opažala kao najopasniju zbog njene potencijalne antihegemonističke uloge u potkopavanju široko prihvaćene ideje da je nacionalno pitanje u jugoslovenskoj federaciji rešeno. Za razliku od prve dve grupe, ti intelektualci nisu imali simpatija za univerzalističke i internacionalne socijalističke ideale, niti za federalizam.

Iako su po mnogo čemu bile veoma različite, te tri grupe intelektualaca imale su i mnogo zajedničkog. Uglavnom ih je stvorila sama država. Njihovi pripadnici su obično bili prva ili druga generacija migranata iz seoskih područja koji su pohađali državne škole i univerzitete i obrazovali se i socijalizovali u sredini komunističke države. Mnogi od njih su u nekom periodu bili članovi Saveza komunista Jugoslavije (SKJ). Osim nekih filozofa iz grupe Praxis, imali su vrlo malo intelektualnih dodira sa spoljnim svetom: dok je kapitalistički Zapad bio stari ideološki protivnik, od 1948. godine i komunistički Istok je bio politički neprijatelj; tako je bila ometena međunarodna komunikacija i razmena ljudi i ideja.

Za razliku od drugih zemalja komunističkog sveta, jugoslovenska država opredelila se za razvijanje nesovjetskog tipa komunizma. Zbog svog ranog isključenja iz Informbiroa, a time i iz “zakonitog” komunističkog sveta, jugoslovenska država je bila primorana da shvati svoj marksizam ozbiljnije nego bilo koja druga komunistička zemlja. Da bi ozakonila svoj otpor Sovjetima, bila je primorana da zasnuje svoje normativne i operativne ideologije isključivo na učenjima Marksa, Engelsa i Lenjina.²¹ Jedini poznat oblik “postojećeg socijalizma” – staljinistički – morao je da bude napušten i trebalo je stvoriti novu alternativu gotovo ni iz čega. Stoga je jugoslovenska država morala da uvede nove pojmove poput “radničke kontrole”, “samoupravljanja”, “delegatskog sistema” i slično. Pošto su bili izvedeni iz dela klasika marksizma, ti pojmovi su služili za opravdavanje državne politike unutar zemlje (za ujedinjavanje jugoslovenskih komunista i simpatizera levice oko partijskog vođstva) i u inostranstvu (za delegitimizovanje sovjetskog, a kasnije i kineskog tumačenja revolucionarnog socijalizma). Izolacija unutar komunističkog sveta i vernost marksističkoj čistoti, udruženi s novourbanizovanim i novoindustrijalizovanim društvom, stvorili su preduslove za to da jugoslovenska država razvije sopstvenu klasičnu inteligenciju.

U tom smislu, bez obzira na njihove uzajamno suprotstavljene ideologije, sve tri grupe su u početku zapravo bile slične utoliko što su – da se poslužimo

21 O analitičkoj distinkciji između normativne i operativne ideologije vidi S. Malešević, “Rehabilitating Ideology after Poststructuralism”, u S. Malešević i I. MacKenzie (ur.) *Ideology after Poststructuralism*, London, Pluto, 2002, str. 87-110.

Gramšijevom terminologijom – organski stvorene unutar svoje klase. Direktno sledeći Lenjina, a indirektno Gramšija, novi državni upravljači uspeli su da stvore sopstvene organske intelektualce za trideset godina. Dok je državna inteligencija bila “čist” proizvod strategija države, kritičari s levog i desnog krila bili su “nusproizvod” tog procesa stvaranja. Nijedna od tih grupa intelektualaca nije mogla biti tradicionalna u Gramšijevom smislu zato što nisu bili deo “nenarušenog istorijskog kontinuiteta” i nisu sebe doživljavali kao “autonomne i nezavisne od dominantne socijalne grupe”.²² Oni su pre bili kreacija jugoslovenske vladajuće klase i nije im bila namera da se obraćaju celom čovečanstvu, već da predstavljaju “jugoslovensku (ili čak uže hrvatsku/srpsku) radničku klasu”, da govore za nju i u njeno ime. U skladu sa Gramšijevim idejama, državni intelektualci su za širenje svoje ideologije koristili i praktičnija sredstva – školske udžbenike, novine, javne skupove, prinudne skupove na radnom mestu itd. Čak ni pripadnici grupe Praxis nisu imali mnogo strpljenja za “buržoasku ideologiju”. Sve te intelektualce zaista je organski stvorila njihova klasa.

43 Većina tih intelektualaca bili su i zakonodavci. Oni su smatrali da su njihova učenja i ideje potpuno naučno zasnovani i istiniti. Za državnu inteligenciju marksizam-lenjinizam je bio čista nauka koja je otkrila najviše zakone istorije, i sad je samo trebalo primeniti te zakone u kontekstu jugoslovenske države, to jest kroz strategije društvenog samoupravljanja. Tipičan primer za to je sledeći stav iz Programa SKJ, koji su sačinili vodeći državni intelektualci: “Ovaj program nastoji da, uz pomoć marksističke analize, teorijski formuliše *opšte zakone* socijalističkog razvoja i specifične forme revolucionarnog procesa u Jugoslaviji.”²³

Intelektualci Praxisa nisu bili daleko od te pozicije. Iako mnogo suptilniji, njihovi vodeći principi bili su prilično slični – slediti program Marksovih ranih radova (to jest *Ekonomsko-filozofske rukopise iz 1844*). Njihova kritika državnih strategija bila je samo radikalnija i čistija interpretacija Marksovih ideja. Kao što pokazuje N. Sesardić citirajući vodećeg filozofa Praxisa G. Petrovića, njihove ideje su povremeno bile potpuno na liniji zvanične partijske doktrine: “U pogledu intenziteta kritike birokratije uopšte, a posebno naše birokratije, nema značajne razlike između onoga što se može pročitati u našim filozofskim i sociološkim časopisima i onoga što su godinama govorile mnoge vođe SKJ-a u svojim govorima.”²⁴

22 Gramsci, op. cit., str. 7.

23 Program Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, Komunist, 1977, str. 44. Moj kurziv.

24 N. Sesardić, *Iz analitičke perspektive: Oglеди o filozofiji, znanosti i politici*, Zagreb, SDH, str. 228.

Čak i etnonacionalisti su delili taj zakonodavni pogled na svet. Međutim, njihov glavni cilj i program bilo je osnivanje nezavisne nacionalne države na etničkim principima. Ali i njihove vizije etnički koncipirane nacije bile su utemeljene na strogo determinističkom i naturalističkom principu gde se postojanje i razvoj nacija doživljava u terminima prirodnih zakonitosti. Tako kod Tuđmana možemo pročitati da “nacija [...] raste na prirodan način, u objektivnom i složenom istorijskom procesu, kao rezultat razvoja svih onih materijalnih i duhovnih snaga koje u datom području oblikuju nacionalno biće individualnih nacija”.²⁵ Za mnoge od njih komunizam i etnonacionalizam nisu bili nespojivi, i prava etnonacionalistička država bila bi etnički čista i socijalno egalitarna.

Sve tri grupe smatrale su da poseduju suštinsko i najviše znanje i da kao takve imaju pravo da usmeravaju i oblikuju aktivnost masa. To su bili zakonodavci u pravom smislu. Drugim rečima, bez obzira na njihove ideološke razlike, među jugoslovenskim intelektualcima bilo je izrazito najviše onih koji su bili i organski po poreklu i zakonodavni po ciljevima i praksama – oni su, dakle, zaista bili “organski zakonodavci”.

U isto vreme, Jugoslavija je imala veoma malo liberalnih intelektualaca koji su bili zainteresovani za širenje ideja pluralizma, pravne države, višestranačkih izbora, slobodnog tržišta, individualnih sloboda, ljudskih prava i sličnih vrednosti. Drugim rečima, Jugoslavija nije imala klasu tradicionalne inteligencije. Ta činjenica pomoći će nam da objasnimo iznenadni i često zaprepašćujući prelaz iz marksizma u etnonacionalizam koji se zbivao sredinom 80-ih i tokom 90-ih godina. Pomak državne inteligencije ka nacionalizmu bio je iznenađenje, ali je preobraćanje vodećih filozofa Praxisa u srpske nacionaliste izazvalo zaprepašćenje na mnogim stranama.

44

Intelektualci u državama naslednicama – organicistički tumači

Često se ističe da su intelektualci odigrali presudnu ulogu u preludiju za ratove za jugoslovensku sukcesiju. Intelektualci su bili odgovorni za čuveni *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti* koji je postavio kurs srpskog etnonacionalizma. Intelektualci su bili odgovorni i za prećutnu ili aktivnu podršku etničkom čišćenju u Bosni i Hrvatskoj, a kasnije i na Kosovu. Oni su bili i glavni medijski propagatori slika i jezika mržnje i straha, za nacionalnu stvar i tako dalje. Međutim, lojalnost intelektu-

²⁵ F. Tuđman, *Nationalism in Contemporary Europe*, Boulder, East European Monographs, str. 288.

alaca etnonacionalnom projektu nije nova. Kao što A. Smit pokazuje i dokumentuje, “s obzirom na njihove diskurzivne veštine, statusne interese i profesionalne potrebe, profesionalci su bili posebno odlučni pobornici nacionalističke ideje”.²⁶ U celoj modernoj istoriji intelektualci su bili vođe nacionalističkih pokreta, i često su bili slepi za stradanje nesunarodnika. Ono što je u ovom slučaju bilo relativno novo jeste iznenađan i dramatičan preokret među jugoslovenskom inteligencijom. Dok su, kao što smo već rekli, većinu pripadnika inteligencije činili komunistički državni intelektualci i marksistički kritičari režima a tek sporadično etnonacionalisti, krajem 80-ih i početkom 90-ih veliku većinu svih intelektualaca činili su ubeđeni nacionalisti. Pojedinci koji su bili okoreli lenjinisti, marksisti i kardeljevci postali su, doslovno preko noći, revnosne pristalice etnonacionalističke ideologije. Najveće iznenađenje je bilo preobraćanje nekih vodećih filozofa Praxisa u etnonacionaliste. Tako je, na primer, Mihailo Marković postao potpredsednik i glavni ideolog socijalističke partije S. Miloševića, podržavao je vojne avanture srpskog režima u Bosni i Hrvatskoj i tvrdio da se “moraju pripojiti one teritorije bivše Jugoslavije na kojima Srbi čine većinu stanovništva” i da “nova državna granica u Hrvatskoj mora pratiti liniju razgraničenja između srpskog i hrvatskog naroda”.²⁷ S. Stojanović je postao savetnik nacionalističkog pisca i prvog predsednika krnje Jugoslavije Dobrice Ćosića, koji je podržavao politiku “razmene stanovništva”; Lj. Tadić, koji je 60-ih godina pisao da su “srpski i hrvatski nacionalizam i dalje militantne, despotske ideologije kojima nedostaje bilo koji oblik političke i kulturne kreativnosti”,²⁸ postao je lični prijatelj i važan pristalica Radovana Karadžića, osumnjičenog za ratne zločine, i tvrdio da “pred nama [Srbima] stoji najpre duhovna, a onda i teritorijalna integracija”, dodajući da su kosmopolitski intelektualci koji imaju primedbi na taj cilj “pretenciozni poluinteligenti koji idu tako daleko da legitimno zastupanje ugroženih nacionalnih interesa proglašavaju za srpski nacizam”.²⁹ Kako je moguće da se konverzija dogodila tako brzo?

26 A. Smith, *Nationalism and Modernism*, London, Routledge, 1998.

27 M. Marković, "Inteligencija je uz narod", *Politika*, 10. april 1994, str. 3 i *Politika*, 30-31. avgust 1991, str. 5.

28 L. Secor, "Testaments Betrayed: Yugoslav Intellectuals and a Road to War", *Lingua Franca*, sv. 9, br. 6, septembar 1999, str. 5.

29 O Milosavljević, "From the Memorandum to 'Collective' Responsibility", u *Serbian Elite*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2000. Treba napomenuti da nisu svi filozofi Praxisa postali nacionalisti. Neki poput M. Životića i N. Popova bili su vodeći protivnici Miloševićevog režima i etnonacionalističke politike u Srbiji.

Možemo posmatrati pojedinačne slučajeve i objašnjavati promenu psihološkim razlozima – to jest kao pragmatičnu konverziju s ciljem da se steknu ili očuvaju društveno-ekonomske ili političke privilegije i društveni status, kao nezadovoljstvo zbog otežanog napredovanja pod prethodnim režimom ili kao psihološki stres i dezorijentaciju izazvanu potpunom propašću komunističke ideologije širom sveta. Međutim, pošto nije posredi sporadičan događaj već masovna pojava, potrebno je sociološko objašnjenje. Taj tip objašnjenja može se naći u posmatranju socijalnih determinanti ove pojave: socijalnog porekla jugoslovenskih intelektualaca, kao i strukturnih sila njihove društvene sredine. Iz teorijske perspektive, to znači vraćanje Gramšiju i Baumanu.

Prvo, kao što je već rečeno, jugoslovenski intelektualci bili su organski zakonodavci. To znači da ih je organski stvorila njihova socijalna grupa koja je, u ovom slučaju, bila grupa na vlasti. Za razliku od drugih istočnoevropskih intelektualaca, jugoslovenska inteligencija u načelu nije bila u sukobu s nosiocima vlasti. Uz malobrojne izuzetke, njeni intelektualci bili su zaposleni u institucijama koje je finansirala država (univerziteti, istraživački instituti, agencije u službi vlade, itd.), imali pristojne plate, njihove istraživačke projekte odobravalala je i finansirala partijska država, imali su pristup masovnim medijima, mogli su lako da putuju u inostranstvo, redovno su unapređivani bez mnogo komplikacija i uživali su društveni i kulturni ugled u državi. I više od toga, jugoslovenski intelektualci su aktivno učestvovali u aparatima i strategijama države. Oni su uobličavali i artikulisali njene zakone, vodili su rasprave o pravcu njenog razvoja u partijskim odborima i u medijima, objavljivali su književna dela, proizvodili umetnička dela i pevali opere u slavu postojećeg poretka. Drugim rečima, jugoslovenski intelektualci zaista su bili ideološki nosioci vlasti. Iskazano Gramšijevim pojmovnim okvirom, njih je organski stvorila njihova sopstvena klasa i oni su kao takvi delovali u ime sopstvene klase.

Osamdesetih i devedesetih godina dogodilo se sledeće: a) njihova zajednička država se raspala; b) njihova univerzalistička ideologija marksizma-lenjinizma, kao i njena jugoslovenska izvedenica socijalističko samoupravljanje, bili su diskreditovani u teoriji i praksi; i c) njihova klasa je izgubila političku moć i hegemonski položaj u društvu.

Kako organski zakonodavci mogu da reaguju u takvim okolnostima? Otkad se njihova zajednička država raspala na etnocentrički nestabilne “državice” s neizvesnim granicama, prethodna usredsređenost na državu morala je da bude napuštena u korist etnonacionalne solidarnosti. Pored toga, zakonodavni univerzalizam ideologije samoupravljanja izgubio je draž izvan prethodne državne strukture i morao se zameniti nekom posebnijom ideologijom, a etnonacionalizam je bio pri

ruci. I na kraju, gubitak političke moći i kulturne hegemonije signalizirao je nužnost ideološkog preobraćanja. Stoga se nagao i dramatičan kolaps savezne države odigrao istovremeno s naglim, dramatičnim raspadom jugoslovenske intelektualne klase kao jedinstvene celine.

Drugo, organska priroda jugoslovenske inteligencije znači da je njena konverzija bila u velikoj meri uslovljena socijalnim poreklom njenih pripadnika. Organski intelektualac ne bi lako mogao da postane tradicionalni individualistički intelektualac koji bi sam podržavao pojedine ideje i prakse bez obzira na to koliko su one nepopularne. Po Gramšijevom mišljenju, organski intelektualac je, zapravo, izraz grupnog bića. On je proizvod grupe i njena slika, i stoga on pre svega duguje lojalnost grupi. Sadržaj grupnih zahteva, ideja i načela može se menjati, ali ta promena neće umanjiti privrženost organskih intelektualaca formi tih zahteva, ideja i načela. Tako u očima organske inteligencije nema stvarne protivrečnosti između jučerašnjeg podržavanja “jugoslovenske radničke klase” i današnjeg podržavanja “hrvatskog nacionalnog bića”. To pokazuje da “organskog intelektualca” i “organicističkog intelektualca” razdvaja samo tanka linija.

47 U okolnostima dramatičnih društvenih promena organska inteligencija relativno lako postaje organicistička inteligencija. Organicizmu je svojstveno to da sadrži biološke pojmove i vizije društvenog sveta. On shvata ljudska bića kao ćelije jednog organizma koje postoje samo zato da bi održavale celinu i služile joj, a ta celina je zajednica, država ili nacija. Organicista vidi organizme kao celine koje se pokoravaju neuništivim zakonima sistema. Društvo je živa jedinica koja ima sopstveni metabolizam i strategije adaptacije i preživljavanja razvijene tokom svoje evolucije. Pojedinci su podređeni kolektivu zato što svaki deo može da funkcioniše samo u odnosu s celinom. Ne postoji individualna slobodna volja i lične crte se pripisuju isključivo kolektivitetima. Organicista smatra da pojedinac postoji samo kao deo jednog biološkog sistema, i da njegove aktivnosti, mišljenje i egzistenciju uslovljava moć kolektivnog organizma. U tom smislu organizam ili kolektivna jedinica (“klasa”) mogu se zameniti drugim (“etnička grupa”/“nacija”), ali ne i nekolektivnim entitetom (“slobodnomislećim pojedincem”).

Preokret od organskog u organicističko tumačenje realnosti u jugoslovenskoj i postjugoslovenskoj inteligenciji ubrzan je postojećim dubokim tradicionalizmom i prevlašću kolektivnih vrednosti u jugoslovenskom društvu, na koje intelektualci nisu bili imuni. Njihova prividna “iznenadna” glorifikacija zajednice naspram društva ili ruralnog naspram urbanog, tradicije naspram modernosti ima svoje društvene korene u tradicionalnom patrijarhalnom porodičnom životu i odgovarajućim vrednostima kakve su autoritarnost i seksizam, koji su čak i tokom 80-

ih bili model mišljenja u jugoslovenskom društvu. Kao što pokazuju brojne ankete,³⁰ nivo autoritarne svesti i seksizma bio je veoma visok u svim delovima zemlje.

Treće, postjugoslovenski intelektualci postali su organicisti, ali su u tom procesu morali da napuste svoje zakonodavne ambicije. Potpuni poraz marksističkog univerzalizma, njegovih totalizujućih ciljeva i teleoloških principa, potkopao je njegov naučni autoritet. Povlašćen pristup nespornim istinama marksizma-lenjinizma, kojim su jugoslovenski intelektualci opravdavali svoj superioran položaj u društvu, postao je bezvredan. U novom svetu postkomunizma njihovo znanje nije moglo imati univerzalističku draž i oni su, da bi ponovo ugrabili neki oblik autoriteta, bili prinuđeni da postanu tumači. Kao tumači, oni mogu da tvrde samo to da predstavljaju posebnu istinu sopstvene zajednice, jer mogu da potvrde valjanost svojih tvrdjenja samo unutar te zajednice. Na primer, srpska istoričarka može da napiše učenu dvotomnu knjigu o ideji da su Srbi "najstariji narod na svetu",³¹ ali njena otkrića i argumenti neće imati akademsku publiku izvan njene zajednice. Drugim rečima, argumenti njene knjige izazvaće smeh izvan njene "tradicije", ali će u toj "tradiciji" autorka biti smatrana istaknutom i autentičnom naučnicom i redovno će privlačiti veliku (uključujući i akademsku) publiku. Dakle, funkcija postjugoslovenske inteligencije nije zakonodavna, već ona ima zadatak da tumači i prevodi za svoju zajednicu i unutar nje. Kao što kaže Bauman: "Unutar zajednice, filozofi imaju pravo, i dužnost, da formulišu pravila koja odlučuju o tome ko je racionalan diskutant, a ko to nije; njihova uloga je da procenjuju argumentaciju i objektivnost stanovišta, i da pruže merila za kritiku koja će biti obavezujuća upravo zbog tih merila."³²

48

Međutim, pripadnici postjugoslovenske inteligencije nisu bilo koja vrsta tumača, oni su organicistički tumači. Veza između organskih intelektualaca i tumača, o kojoj smo ranije raspravljali, dobija svoj pun izraz kada organski intelektualci postanu organicistički intelektualci. Posvećenost jednoj jedinoj "tradiciji" i jednoj jedinoj zajednici postaje obavezujuća i ekskluzivistička. Organicistički tumači opažaju svoje zajednice kao nepogrešive entitete koji imaju jedinstvenu i prepoznatljivu volju. Za organicističkog tumača, nacija je jedinstven, celovit i nedeljiv kulturni entitet. Oni doživljavaju svoje etničke zajednice u mutnoj svedenosti ciljeva romantizma iz devetnaestog veka kao žive kolektivitete za koje ne važe opšta pra-

30 D. Pantić, *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*, Beograd, IDN, 1990; I. Šiber, *Psihološki aspekti međunacionalnih odnosa*, Zagreb, Kulturni radnik, 1988; V. Katunarić, "Sistem moći, socijalna struktura i nacionalno pitanje", *Revija za sociologiju*, sv. 16, br. 1-4, 1986, str. 75-89.

31 O. Luković-Pjanović, *Srbi, narod najstariji*, Beograd, Glas Srba, 1990.

32 Bauman, op. cit., str. 145.

vila i univerzalna etika. Na primer, kod Tuđmana možemo pročitati da su “nacije nezamjenjive ćelije ljudske zajednice ili ukupnog bića ćovjećanstva”.³³ Sledeći indirektno Herdera, Šilera i Hegela, organicistićki tumaći polaze od pretpostavke da se istina ne moće naći izvan “kolektivnog duha”, izvan *volksgeista*, već samo “u nama”, to jest u etnićkom kolektivu. Po tom stanovištu, nema morala izvan granica kolektiva. Drugim rećima, po mišljenju organicistićkog srpskog intelektualca Srbi nisu mogli da poćine ratne zloćine zato što su njihovi ratni ciljevi bili plemeniti i boćanski – ujedinenje svih Srba u jednoj drćzavi; za hrvatskog organicistićkog tumaća krilatica “Sve za Hrvatsku, Hrvatska ni za što!”, krilatica koja dopušta etnićko ćišćenje u ime nacije, nije ništa drugo do najpuniji izraz patriotizma.

GRAMŠI I BAUMAN: IMPLIKACIJE

Iako su Gramšijevi i Baumanovi pojmovi, a posebno njihove tipologije bili korisni u raspravi o jugoslovenskim intelektualcima, oni su pokazali i svoje znatne analitićke i moralne nedostatke. Veoma je opasno dati prednost tumaćima i organskim intelektualcima nad zakonodavcima i tradicionalnim intelektualcima. Kao što se oćigledno vidi iz jugoslovenskog slućaja, organski intelektualci mogu lako postati organicistićki intelektualci, a to je, u kombinaciji s relativistićkim interpretativizmom, najsmrtonosniji koktel. Gramšijeve marksistićke preporuke bile su dobrim delom testirane u okolnostima jugoslovenskog drćzavnog socijalizma koji nam je pokazao kako ideološki monopol i kulturna hegemonija jednog jedinog socio-politićkog sloja vode u mnogo veći stepen restrićcije i kontrole nego što je to Gramši mogao i da zamisli. Pojam organskog intelektualca je po sebi ekskluzivistićki, i kao takav nespojiv sa tolerantnom, demokratskom i liberalnom politićkom organizacijom kakvu su zamišljali i Gramši i Bauman. Oslobađajuća uloga koju Bauman pripisuje tumaćima kada ih razlikuje od zakonodavaca postaje takođe nevidljiva i moralno neodrživa kada se prihvate etićki parametri sopstvene “tradicije”. Tećznja zakonodavaca da monopolizuju moć i da štite *status quo* u ime univerzalne istine oćigledno je opasna, ali je opasnost od relativizma tumaća izvesno mnogo veća. S tradicionalnim intelektualcima moćemo raspravljati, i moćemo protestovati protiv zakonodavaca, ali nema rasprave sa organskim i organicistićkim tumaćima. Ako ne pripadamo njihovoj “zajednici”, ako ne delimo njihovu “tradiciju”, ako nismo njen organski proizvod, naće misli i aktivnosti doživljavaju se ili kao irelevantne, ili kao opasne i onda ih treba eliminisati. I Gramši i Bauman su ćesto slepi za implicitni i eksplicitni autoritarizam organskih tumaća.

33 Tuđman, op. cit, str. 289.

Slučaj jugoslovenske inteligencije pokazuje da ne bi trebalo potceniti ulogu koju tradicionalni intelektualci igraju u društvu; oni mogu regularno imati zakonodavne ciljeve i ambicije; često mogu biti vezani za svoje klasno poreklo i zvesti nas na pogrešan trag svojim tvrđenjima da su nezavisni i nepristrasni; mogu čak biti i direktno potkupljeni, korumpirani; mogu biti prevrtljivi, samoživi, karijeristi, izdajnici, moralno iskvareni, nepošteni itd., ali oni igraju ključnu ulogu u svakom društvu – ulogu društvene kritike. Njihovi motivi ne moraju uvek biti altruistički (a često to i nisu), ali njihovo umeće argumentacije, njihovo teorijsko i praktično znanje, zainteresovanost za sopstvenu promociju i zaštitu, motivisanost za sticanje statusa i tako dalje, stavljaju ih u položaj permanentnih kritičara društva. Sve dok dobro artikuliše tradicionalnu inteligenciju društvo će imati priliku da čuje pluralitet glasova. Svakom društvu je neophodno da može da ponudi raznovrsne tipove intelektualaca i intelektualnih diskursa. Potrebno nam je da imamo – i slušamo – tradicionalne, organske, zakonodavne, interpretativne, pasivne, aktivne, birokratske, anarhične, kreativne, dosadne ili lude intelektualce da bismo razvili mišljenje o sopstvenom društvu. Najveća opasnost za svako društvo jeste da jedan tip intelektualca ima monopol. Hegemonija organskih zakonodavaca ili organicističkih tumača naoružanih idejom o očuvanju društva kao celine, bilo u obliku “nacionalne suštine” ili “proleterskog jedinstva”, koji će jednom i zasvagda ukinuti sve društvene sukobe jemči siguran put u pakao. I da zaključimo, postoji jedan odgovor na oba pitanja postavljena u uvodu: zato što je Jugoslavija mnogo uspešnije razvila sopstvene organske intelektualce nego iko drugi u komunističkom svetu, ona nikad nije imala prave disidente i istovremeno je postavila temelje za preobražaj marksističkih intelektualaca u etnonacionalističke ratnike.

50